

ساله و 1992ی شوراو ئوروپای پهیمان نامیو به نامی "ئەساسنامە و ئوروپای سەبارەت بە بەشی کوشوری - یا زوانی کەمینە" بەر کەرۆ. پارلمانو سۆییدی ساله و 1999ی برپارو ئیجراو ئی بەیاننامەیه جە سۆییدەنە مدۆ.

ئۆستین داھل پروفیسور زوان شناسی دانشگاهو ستۆکھۆلمی، جە کتیبو (په گانەگی و چند گونەیی زوان)یەنە ئی مەسەلێشە چیرۆ عیبارەتو << کەمایەتی زوانی و ئەرجی کۆمەلایەتیشا >> ئاردینە و شیه کەردینۆۆ. سایتو هۆورامانی ئانا چینە تەرجمەو ئا مەتلەبیه وزۆ وەرۆ چەما.

کەمایەتی زوانی و ئەرجی کۆمەلایەتیشا

جیا ئەو کەردە فرەیی و کەمایەتی مەشیی ئاسان بیی: ئەکسەریەت گروپە گۆرە کەن و ئەقەلیەت باقی ئەویشان. بەلام چون هەمیشە پاسە نیا کە دەسە گۆرە کە خاوەن دەسەلات بو جە جامەنە، بە ناچار ئینسان جە ترمو < ئەقەلیەتی > پەی نام بەردە گروپا ئا گروپا کە گنانە چیرۆ دەسەلاتو گروپۆتەری ئیسفادە کەرۆ.

دوئ تیپ سەرەکی جە ئەقەلیەتە زوانیا عیبارەتی جە: خودی (خۆمالی) و بە کوچ ئامی. تەبێعەتەن ئەگەر بە ئەندازە کافي گیلۆۆ دما، بەر گنۆ کە گردو گروپە نژادیەکا رویو جە پروا بە کوچ ئامی و مالوم نیا یو جە مەملەکەتیو مەشیو چند بنیشو تا بو بە خۆمالی. پەسمەن دوه - یا فرە زوانی، کە وەلتەر باسما کەرد، ئەغلەب یا ئەغلەبەش بەرابەر گرتە (بەرابەر قەرار دای) دوئ یا فرە زوانان جە سەتەو ناسیوئۆیەنە. بەلام زوانیو کە ئا یاگە کۆمەلایەتیشە نیەنە کریو بە زوانو ئەقەلیەتی بشناسیو، مەحەللی یا ملی. پەی نمونە سویس داراو یەرئ زوانە مللیان (ئالمانی، فەرانسەیی و ئیتالیایی) و زوانیو ییچ کە تەنیا و بەس ئەرجی پەسمی و ئەشناسیایی مەحەللیش هەن (ریتۆرمانی جە مەنتەقەو گراوبونی).

پەسمەن ئەشناسای کەمینۆی زوانی عیبارەتا جە چیی؟

ئەگەر کەمینە زوانیو ئیعتباری پەسمی مەحەللی پیداکەرۆ، مەسەلەن جە شارپۆهەن، متاوو عیبارەت بو چانەیه کە پیسە ئالترناتیوو زوانی ئیداری بە کار بریو، گردو تابلوو پەسمیەکا و.... دوه زوانی با.

هەر پاسە بە رەسمیەت ئەشناسای ئەقەللیەتیو زوانی عیبارەتاجە حەق و حقۆقیو پەی ئا کەسا کە پا زوانیە قسئ کەرا. ئا حەقیە پیداکەرا تا جە پۆهەن گرتە چەنی کار بە دەسا دوولەتی و باقی رابتاتەریەنە جە زوانە ئەداییە کەیشا کەلک هۆر گیرا، ئاموزشو زارپۆلاشا پا زوانیە مشیو گارانتي کریو و باقی چیاوتەری چا بارۆۆ.

ئینە دیارا ئانەیه موازو کە داواکاریی رو بە رو دوولەت مەردا کریاوه: مشیو بە ئەندازە کافي پرسیونالی تەوانی پا زوانیە ئامادئ کریا، نوشتئ فرئ مشیو تەرجمئ کریاوه و هەر پاسە چیوئ تەری چا بارۆۆ.

بە بەیانۆتەر: چند زوانی خەرجش هەن. ئینە تەبێعەتەن یو چا دەلیلانە کە یو بی مانا ئی کاریە مەکەرۆ.

سەرەپاو گرد چیووی کریو واچی کە روشتو جەریاناتی دنیانە تەمام ئاشکرا پوهو ئانەیه ملو تا هەرچی زیاتەر ئەقەللیەتی زوانی پیسە زوانە پەسمیا بە رەسمیەت بشناسیا.

شوراو ئوروپاي، سازمانیو که حالیهن جه 39 کشوره *1 (فره زیاتر جه ئی ئو ی) پیگ ئامان، ساله و 1992 بهیان نامیوش به نامی "ئەساسنامە و ئوروپای سەبارەت بە بەشی کوشەری - یا ئەقەللیەتی زوانی" یا سادەتەر "بەیان نامە و زوانو ئەقەللیەتی" بەر کەردەن. بە پاو ئانەییە مشیو ئەقەللیەتیو زوانی که بریو نۆرمی پەری کەرۆو، حەق و حەقوئی قانونیش زەمانەت کریو، پیسە حەقو ئاموزشی پا زوانیە، مافو ئیسیفادە کەرەدی چا زوانیە جه مەراجعی قانونیەنە، حەقو خزمەتی کۆمەلایەتی پا زوانیە، پشتیوانی جه زوانەکە ی جه میدیاکانە و جه جم و جۆلە کۆلتوریەکانە.

ئانە که بهیان نامەکەنە قەبول کریان پا مانا نیا که ئۆتۆمات گرد یاگیوۆ ملۆ وەرۆو، بەلکو مشیو هەر مەملەکەتیو نە به جیاکار پە ی ویش تەسویب کریو.

پارلمانو سوئییدی ساله و 1999 ی بریارش دا که مشیو ئا پەیمان نامە ئیجرا کریو و پا بۆنۆ "سامی، فنلاندی، میەنشیلی، پۆمانی، ژیدیش *2 پیسە زوانە ئەقەللیەتا بە رەسمیەت ئەشناسیئی. پە ی سامی، فنلاندی و میەنشیلی چند کۆمۆنیو دەس نیشانی کریئی تا چاگە زوانەکە پشتیبانی تایبەتی کریو. مەردم حەقشا بۆ جه زوانەکەیشا جه دادگایانە و جه ئیدارانە کەلک هۆرگیرا، هەر پاسە مافو بەرنامە ئاموزشیا مەدرەسە ی، وەلئ مەدرەسە ی و دۆورانو پیریچشا بە زوانەکەیشا بۆ.

سامی، مەنتەقە و ئاریەپلۆی، یەلیوارە، یۆکۆمۆکو و کۆمونو کرۆنای گیروۆنە وەر.

فنلاندی و میەنشیلی، یەلووارە، هاپاراندا، کرۆنا، پایالا، ئۆو وەر تۆرنیوۆ کۆمونی گیروۆنە وەر.

بەیان نامە و ئەقەللیەتی زوانی، هەر جه راو پشتیانی جه گردو زوانا مەملەکەتیو مەکەرۆ و تەنیا پشتیوانی چا زوانا کەرۆ که داراو ئا ویزەگیانی که جه بهیان نامەکەنە ئامیئی و تاریفی کرییئی. پاسە دیارا ئا قەزاو تە کریان که جه پراکتیکەنە و هەر پاسە جه باری ئیقتسادیوۆ نە کریو یارمەتی گردو زوانا کەری. بەلام وەختیو یۆ بریو گروپی هۆرچنۆ کەرۆ پانەییە که ئەزبایبیش کەرەن و ئانەشە ئەرمانان که ئەرزشو بازیوی جه بریوی فرەتەرا و ئا سیگنالی مدۆش پانیشا که زوانەکەشا ئا نۆرما پەری مەکەرۆو، ئانیئە که زوانەکەشا و خرابتەر چانەییە، ویشا ئەرزشی کەمتەر شا هەن.

وەختیو کۆمیتە ی ئەقەللیەتی زوانی کوشەری سوئییدی پشنیارش کەرد تا زوانی ژیدیش پیسە ئەقەللیەتی زوانی نەشناسیو کار ئەو وەداکەش پیسە بەر ئاما: "ژیدیش مەحکوم کریو پانەییە که ئەقەللیەتی زوانی نەبۆ جه سوئییدەنە. ئینە که رۆش دینیئە شۆنە و جەنگیەرە بەد تەرین کەرەوی دژ بە یەهودیان چی مەملەکەتەنە. کار بە دەسئ حکومەتو سوئییدی هیچ دو دلپوشا جه کۆشتە ی کۆلتورەکە یما نیا و پی جۆرە خەریکیئی ئا هەرمانی که بە نازیستەکا نەکریا ئیدی تەمامناش. پی جۆرە هەرمانە و دۆولەتی سەرو پەخشو ئیتلاعاتی جه بارە و ویرانیا جەنگیوۆ بۆ بە شەپلاخیوۆ ئۆو دلئ دیدە و چند هەزار ژیدیش زوانا جه سوئییدەنە" *3.

پی جۆرە چارەسەریوۆ که هەدەفش یاردی دای ئەقەللیەتان، درۆس بە پیچەوانوۆ و پیسە تەلاشیو پە ی تاقیری فام کریو.

ئە ی ئا میعیاری کامیئی که زوانیو مشیو پەریشا کەرۆو تا پیسە ئەقەللیەتی زوانی بشناسیو؟ تیگستو بەیان نامەکە ی "بەشی کوشەری - یا ئەقەللیەتی زوانی" پی جۆرە باس کەرۆ " ... - زوانیو که سۆننەتەن جه بەشیو جه کوشەریو بیەنە و دلئ هام وەلاتیا ئا کوشەریەنە، که گروپیو وەش کەرا و بە تیعداد کەمتەریئی جه ئۆو باقی مەردمو کوشەرەکە ی بە کار گیریو و ب - فەرقش هەن چەنی ئەو یا ئۆو زوانە رەسمیەکاتەری."

پی جۆرو واریە رۆشن تەر کریوۆه:

"ئىنه لههجا ئا زوانيه و لههجا زوانه رهسميهكا ئا كشوهريه و ئا زوانى كه مههجرى قسيشا په نه كه را مهگيرؤوه".

مىعيارهكى پاسشا نيانه ره كه ئينسان متاوو ژيرانه فهرقو "زوان" ي و "لههجه" ي، چيوپوى زهحمهت كه ئيمه وهلتهر باسما كه ردهن بنپوره. ههر پاسه فورمولو "پيسه سوننه تي ئيسيفادش چهنه كريا بو" سه رهش جه مهرز ديارى كه ردهيوؤ بهر مشو. ئى مىعياره تاريخيه برينيا چانهيه، كه تهنيا زوانيو متاوو پيسه نه قهليه تي زوانى بشناسيوؤ كه به چند نه سللى قسيش په نه كرىي با. ئينسان متاوو فكرش كه روه كه چ ئه رزبابيوؤ ئينا په شته و ئى پرنسيبيوؤ. كه چى به مه سه لى مهرز ئه ره نيائى مياوؤ.

ئاننى كه ئانا ئى به ياننامه شا نويسه ن زاهره ن جه (وه زعيه تيوى عاديوؤ) پيش لويى، به نه قهليه تيوى نيسته جي كه به زوانو ويش قسى كه رو و زوانش به روشنى جه زوانو نه كسه ريه تي جيان. ئينه شا جه وه راوه رو زوانو مه هجر اوه نيانه ره و چانيشانه په ي نمونه ي فكرو زوانى سو ماليايي و كورديشا جه سو ينده نه كه رده بووه كه ماويوى كورت چيى وهل كه س چى كشوه رنه قسيشا په نه نه كه رى. فكرشا نه كه رده نوؤ كه مه هجره تو گروه پويى نژادى په ي مه مله كه تيوى پرؤسسيوا كه متاوو چند سه د سالى تول كي شو. ئانه كه نورمال چا وه زعيه ته نه روه مدو ئانه نه ده سه ي مه هجر نسبه ته ن زو ملو سه رو زوانو كشوه ره تازه كه ي، كه چى چهنى بهر ده وام په روؤ بيه ي گروه كه ي زوانه كه زينده مازيووه. نه تيجه بو پانه يه كه زوانيو مه مله كه تيوه نه به رده وام و جه ماويوى تولانيه نه قسيش په نه كريا بي ئانه يه نه سلليوؤ به نه سلليو يا او بو. ئى وه زعيه ته جيان چا دوه "وه زعيه ته نورمال" هيه كه به ياننامه كه ي جه نه زه رنه گرتيى.

ته رجمه و سيامه ند هوؤرامى

20040815

- *1 - كتيبيو كه ئى نويسيا شه چهنه ن سالى و 2000 ي چاپ كريان.
- *2 - jidisch زوانيوو تي كه لو يه هوديان كه به شى فره ش ئالمانيا و عيبرى، تي كه لا چهنى روسى و له ستانى و فره ي ته رى، زوتهر جه ئوتريشه نه با و بيه ن (Stora Svenska ord boken).
- *3 - سه رنج: پيش نياره كه و كو ميته ي وه لى برپاره كه و پارلمانى بيه ن.